

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Харченко Інни Іванівни
«ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ
ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність теми дослідження

Будь-які зміни в суспільстві ставлять перед системою вищої професійної освіти нові завдання, котрі потребують застосування нових підходів, які б дозволили цій системі надавати ефективні відповіді викликам сьогодення. Вища освіта на сучасному етапі розвитку має бути спрямована на створення умов, які забезпечують високу якість професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти.

Важливою складовою професійної підготовки фахівців є культура професійної комунікації – ключова професійна характеристика, яка серед іншого передбачає вміння формувати мету і завдання професійного спілкування, організовувати обговорення, послуговуватися етикетними засобами для досягнення мети комунікації, аналізувати конфлікти, кризові ситуації, вирішувати їх тощо. Водночас дослідження рівнів сформованості такої культури серед стейкхолдерів дає підстави говорити про її недостатній рівень для досягнення професійних цілей.

В українському суспільстві, де спостерігаються тенденції віртуалізації усіх сфер життєдіяльності людини, науковці відзначають важливість якісної комунікації в соціумі, що актуалізує проблему формування у особи культури комунікації як особистісної, так і професійної. Процес комунікації охоплює не тільки обмін інформацією, а й сприйняття та розуміння інших учасників комунікативного процесу і на цій основі вироблення єдиної лінії комунікативної взаємодії. Проте, володіючи лише нормами літературної

мови, майбутній фахівець у галузі економіки не досягне бажаних результатів співпраці, адже в процесі переговорів йому часто доведеться чути специфічні для економіки терміни (дефляція, ревальвація, операційний важіль, калькуляція тощо), а іноді й сленг (платіжка, кредиторка, дебеторка тощо).

Особливу роль у формуванні культури професійної комунікації відіграють заклади вищої освіти, які здатні організувати таке інформаційно-освітнє середовище, яке сприятиме розвитку такої культури через спеціально побудовану інноваційну систему, що базується на певній методологічній основі.

Отже, тема дисертаційної роботи Харченко Інни Іванівни, яку присвячено обґрунтуванню теоретико-практичних засад формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО є актуальною як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційну роботу було виконано в рамках науково-дослідної роботи кафедри бізнес-економіки та адміністрування «Стратегічне управління соціально-економічними системами в умовах глобальних викликів» (державний реєстраційний номер 0117U004981) та науково-дослідної теми «Використання інформаційних технологій в освіті» (державний реєстраційний номер 0111U005734) Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Тему дослідження затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 12 від 20.06.2018 р.).

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків
і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність**

Основні наукові положення, методичні підходи, висновки і рекомендації дисертації Інни Іванівни Харченко достатньою мірою обґрунтовані, базуються на аналізі фундаментальних праць відомих вітчизняних і зарубіжних вчених. Авторкою логічно сформульовано науковий апарат: мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, які відповідають темі дисертації.

Основні наукові положення дисертаційної роботи висвітлено в 50 публікаціях (із них 45 – одноосібні), зокрема: 1 монографії, 18 статтях у наукових фахових виданнях України, 4 статтях періодичних наукових видань інших держав (з яких 1 включено до міжнародної наукометричної бази Scopus), 17 тезах доповідей; 5 навчальних і навчально-методичних посібниках та 5 статтях, які додатково відображають результати дослідження.

Робота складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків списку використаних джерел (494 найменування, з них 82 – іноземною мовою), 19 додатків на 117 сторінках. Робота містить 61 таблицю і 85 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 561 сторінку, із них основного тексту – 410 сторінок.

Слід вказати на достатню апробацію й географію впровадження результатів дисертаційного дослідження Харченко Інни Іванівни. Результати дисертаційної роботи впроваджено у практику роботи різних закладів вищої освіти України: Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту (довідка № 85 від 26.02.2020 р.), Херсонського національного технічного університету (довідка № 01-17/174 від 24.12.2019 р.), Сумського національного аграрного університету (довідка № 240/1 від 04.10.2019 р.), Вінницького національного технічного університету (довідка № 15-35 від 27.02.2020 р.), Донецького державного університету управління (довідка

№ 02-06/157 від 27.02.2020 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 187-08/11 від 12.06.2019 р.), Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 01-13/188 від 27.02.2020 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1208/19 від 06.11.2019 р.), Приватного класичного університету (м. Запоріжжя) (довідка № 645 від 22.10.2019 р.), Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) (довідка № 02-148/19 від 19.11.2019 р.).

Автореферат і публікації авторки відображають зміст дисертаційного дослідження, що надає підстави вважати роботу такою, що відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до дисертацій на здобуття наукового доктора наук.

Оцінка змісту дисертації, її завершення в цілому та ідентичності змісту автореферату й основних положень дисертації

У першому розділі – **«Формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки як науково-педагогічна проблема»** – досліджено стан розробленості проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО, визначено сутність та структуру поняття «культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки».

Обґрунтовано провідну роль теоретичного і професійно-термінологічного компонентів культури професійної комунікації для ефективного провадження професійної діяльності майбутніх фахівців з економіки.

Показано, що теоретичний компонент культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки пов'язаний із розвитком пізнавальних здібностей особистості, її здатності до ефективного сприймання і осмислення інформації, адекватної оцінки комунікативної ситуації та

впливає на перетворення професійних знань у систему власних суджень, поглядів і поведінки; молодий фахівець має: оволодіти усною і писемною формами української мови, ознайомитись з мовними законами і їх коректним застосуванням, з поняттями мови, її зв'язку з іншими науками, опанувати функції мови в житті суспільства і кожної окремої людини, культуру мовлення, усвідомити ознаки культури мови, мовний етикет. Особливу увагу має бути приділено знанням про складання документів, редагування документів, культуру ділового спілкування, знанням про усталені словосполучення, правопис і відмінювання прізвищ, імен по батькові, відмінювання числівників тощо, оскільки у цьому напрямі українська мова має тісний зв'язок з професійною підготовкою студентів до роботи за обраним фахом.

За аналізом наукових джерел до основних складових фахової термінології майбутніх економістів віднесено: загальнонаукові терміни, терміни економічного спрямування, терміни споріднених наук. Закцентовано увагу на тому, що професійно-термінологічний компонент культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки виявляється в особливостях входження в колектив і є показником ефективного виконання ним професійно-комунікативних функцій, міри задоволення його потреб і очікувань, пов'язаних із професійною діяльністю та умовами її здійснення, а також його відповідності вимогам підприємства. Професійно-термінологічний компонент характеризується:

– психолого-комунікативними вміннями (вміння долати труднощі в професійній взаємодії; здатність до активної участі майбутніх фахівців у професійно значущих ситуаціях спілкування; здатність до адекватного сприймання інформації; уміння адекватного сприйняття в момент комунікації як себе і своєї поведінки, так і учасників комунікативного процесу);

– мовно-мовленнєвими вміннями (уміння передавати професійну інформацію в різний спосіб, розуміння та вживання фахової термінології;

спроможність ведення конструктивного професійного діалогу відповідно до соціокультурних умов та комунікативної ситуації; уміння обирати ефективні стратегії для розв'язання комунікативних завдань у процесі економічної діяльності; уміння адаптувати комунікативні стратегії до змін у зовнішньому економічному середовищі);

– уміннями вербально-професійної імпровізації (уміння регулювати власні комунікативні дії з метою узгодження економічних інтересів; уміння прогнозувати результат професійного діалогу, розвиток комунікативної взаємодії учасників економічного процесу; хист до встановлення контактів із людьми; уміння управляти собою і контролювати себе у процесі спілкування; здатність до оптимальної організації взаємодії з іншими людьми).

У другому розділі – **«Теоретичні засади педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО»** – охарактеризовано теоретичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО, теоретично обґрунтовано і змодельовано педагогічну систему формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Побудована педагогічна система дозволяє узагальнити теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО:

– поняття «культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки» та «інформаційно-освітнє середовище» є складними за своєю сутністю, а тому їх слід сприймати через єдність їх структурних компонентів;

– формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки слід сприймати як спеціально організований, професійно орієнтований освітній процес, результатом якого є утворення ціннісних установок та мотивів здійснення комунікативної діяльності, набуття

загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) знань, умінь користуватися фаховою термінологією у професійних цілях, набуття здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях, а також здатності до рефлексії у професійній комунікації;

– педагогічна система формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО є динамічним функціональним комплексом діалектично пов'язаних між собою підсистем (аналітично-цільова, методично-практична, контрольна-результативна), який ґрунтується на синтезі системного, інформаційного, особистісно-професійного, діяльнісного, акмеологічного, технологічного, аксіологічного, культурологічного підходів та загальнодидактичних і специфічних принципів (специфічні принципи професійної підготовки фахівців; специфічні принципи використання інформаційно-освітнього середовища ЗВО; дидактичні принципи побудови інформаційно-освітнього середовища; спеціальні принципи змістового наповнення інформаційно-освітнього середовища ЗВО), що гармонійно взаємодіють між собою, утворюючи особливу цілісність, яка спрямована на формування культури професійної комунікації фахівців з економіки як їх особистісного утворення;

– формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО: реалізується через педагогічну систему, результатом якої є сформованість усіх компонентів такої культури й ефективність якої визначається якісними змінами за кожним із показників сформованості культури професійної комунікації; відбувається з активними розробкою та використанням відповідних фахових електронних курсів; спирається на спецкурси (філологічні, ІТ, економічні), для вивчення яких використовується спеціалізоване програмне забезпечення; передбачає комплексну мовно-мовленнєву підготовку і активне особисте та електронне спілкування (листування, чати, блоги) у квазіпрофесійному та професійному

середовищах; передбачає використання активних та інтерактивних методів навчання.

Третій розділ – **«Практичні засади педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО»**. Обґрунтовано, що для формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО важливими є не лише курси економічного спрямування, які впливають на володіння фаховою термінологією, здатність оперувати й сприймати фаховий матеріал та рівень сформованості теоретичної і процедурної складових культури професійної комунікації, а й курси української мови (за професійним спрямуванням), «Культура професійного мовлення», «Медіаграмотність», «Інформаційно-комунікаційні технології», «Цифрові технології в галузі», завдяки яким відбувається опосередковане формування цих та інших складових (аксіологічної, професійно-термінологічної та особистісної) культури професійної комунікації. В контексті формування у майбутніх фахівців з економіки культури професійної комунікації їх вивчення покликане сформувати навички коректної реєстрації у соціальних мережах, уміння електронного спілкування (чати, електронне листування, створення авторських блогів тощо), організації відеозустрічей, уміння спільної роботи над проєктами з використанням хмарних сервісів тощо. Важливо у зміст курсів включати вивчення мови емодзі (спеціальна графічна мова ідеограм та смайлів, яку використовують для вираження емоцій в інтерактивному спілкуванні).

Також встановлено, що формування культури професійної комунікації економіста можливе лише за умови належної мовно-мовленнєвої підготовки, яка передбачає розвиток уявлень про систему мови та знання правил мови і мовлення, формування уміння користуватися економічною лексикою у професійних цілях та для розуміння мовлення інших, а також формування здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних

ситуаціях. Аналіз змісту освітніх компонентів у навчальних планах підготовки фахівців з економіки дав змогу охарактеризувати базовий мовний матеріал та визначити аспекти, на які варто звернути увагу при формуванні кожного з компонентів культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки.

У четвертому розділ **«Експериментальна перевірка ефективності педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО»** – автором впроваджено та експериментально перевірено ефективність педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти.

Педагогічний експеримент проходив у три етапи (констатувальний, формувальний та контрольний) і дав підстави обґрунтувати ефективність запропонованої педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах ІОС ЗВО: на основі статистичних методів (методи Стюдента та χ^2) на рівні значущості 0,05 підтверджено позитивні зрушення у сформованості компонентів культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах ІОС ЗВО за кожним із розроблених показників.

Зокрема, для студентів ЕГ підтверджено статистично відмінну від результатів у КГ сформованість аксіологічної складової культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки (поглибилися ціннісні установки та мотиви професійної комунікації, посилилася інтеріоризація загально-культурних, національних, мовних, професійних цінностей суспільства в особистісні), підвищення рівня теоретичної складової (розширилися уявлення студентів про систему мови та знання правил мови і мовлення), покращилися показники для професійно-термінологічної складової культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки (поглибилися уміння користуватися економічною

термінологією, економічною мовою у професійних цілях та для розуміння мовлення інших), виявилися кращими показники процедурної складової культури професійної комунікації (більшою стала кількість студентів, здатних користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях), значно збільшилася кількість студентів із досконалим і високим рівнями сформованості особистісної складової культури професійної комунікації, що означає в них здатність до рефлексії професійної комунікації.

Дискусійні положення та побажання щодо вдосконалення змісту дисертації

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Харченко Інни Іванівни, слід визначити зауваження, які можуть стати предметом дискусії під час захисту:

1. На рисунку 1, с. 16 автореферату не відображено етапи формування культури професійної комунікації та на якому змісті таке формування здійснюється.

2. В роботі недостатньою мірою описано залучення специфічних принципів використання інформаційно-освітнього середовища ЗВО та дидактичних принципів його побудови для розбудови системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців економіки;

3. Керуючись методологічними засадами формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах спеціально створеного у ЗВО інформаційно-освітнього середовища, Інна Іванівна Харченко у п. 2.3. серед умов, яких має дотримуватись викладач під час організації освітнього процесу, виокремлює педагогічні умови, які дають можливість організувати ефективно навчання студентів і використання яких забезпечить якісне формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки. Бажано було б більш детально пояснити вибір саме таких умов, підкріпити наведені теоретичні викладки аналізом практики та

реального стану формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців, думками експертів-практиків тощо.

4. У таблиці 2.3 роботи надано перелік ресурсів для вивчення української мови, які доцільно використовувати під час вивчення української мови для формування культури професійної комунікації майбутніх економістів. Цілком погоджуючись з авторською позицією щодо обрання саме таких ресурсів, вважаємо, що при характеристиці другої педагогічної умови використання інформаційних (електронних, дистанційних, мобільних) технологій навчання для опанування фахової лексики теж слід було уточнити перелік ресурсів для вивчення фахової економічної термінології.

5. Ми цілком погоджуємося з точкою зору дисертантки, висловленою у п. 3.1, що для формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища (ІОС) ЗВО важливими є не лише курси економічного спрямування, які впливають на формування фахової термінології, а й курси української мови та інформатики. У параграфі широко висвітлено особливості вивчення саме практичного курсу української мови для економістів. На нашу думку, цілком логічним було б рівноцінне висвітлення особливостей вивчення усіх курсів.

Водночас, варто зазначити, що висловлені зауваження не є принциповими, вони мають рекомендаційний характер і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку та не заперечують наукової цінності дисертаційного дослідження Харченко Інни Іванівни.

Загальні висновки

Дослідження виконано на високому науковому рівні, матеріал викладено чітко й обґрунтовано з вмідим використанням аналітико-кластерного та графічного підходу до викладення, що значно полегшує його сприйняття. Усі положення, результати і висновки є чітко аргументованими. Впровадження результатів дисертаційної роботи підтверджено

документально, про що свідчать листи про впровадження, які наведено у додатках до дисертації.

Опубліковані роботи та автореферат відображають основні положення дисертації. Основні результати дослідження апробовані та схвалені на достатній кількості науково-практичних конференцій різного рівня, що проводилися на території України та за її межами.

Все перелічене дає підстави стверджувати, що дисертаційна робота Харченко Інни Іванівни на тему «Теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО» відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.), що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Загальна оцінка роботи є позитивною, а здобувачка Харченко Інна Іванівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, проректор з навчально-методичної роботи
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

I. V. Gevko

Підпис *Gevko*
засвідчую:
Начальник відділу кадрів *[Signature]*